

AUDİT 2025, 4 (50), səh. 23-33.
AUDIT 2025, 4 (50), pp. 23-33.
АУДИТ 2025, 4 (50), стр. 23-33.

DOI: 10.59610/bbu4.2025.4.3

*Atayev Kənan Nüsrət oğlu,
doktorant,
Bakı Biznes Universiteti,
Email: atayevkenan29@gmail.com
© Atayev K.N., 2025*

UOT: 336.74; 336.71; 004.9
JEL: E42, E51, G21, O33

AZƏRBAYCAN BANK SİSTEMİNDƏ RƏQƏMSAL MANATIN TƏTBİQİ VƏ UÇOT SİSTEMLƏRİNİN TRANSFORMASIYASI ÜZRƏ YENİ YANAŞMALAR

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi – Azərbaycan bank sistemində rəqəmsal manatın tətbiqinin zəruriliyini və bu prosesin uçot sistemlərinin transformasiyasına təsirini araşdıraraq, beynəlxalq təcrübə fonunda milli maliyyə infrastrukturunun rəqəmsal inkişaf perspektivlərini qiymətləndirməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası – mövcud elmi ədəbiyyatların təhlili, beynəlxalq təcrübənin müqayisəli analizi və Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəqəmsal manat layihəsinə dair konseptual sənədlərinin təhlili əsasında aparılmışdır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - rəqəmsal manatın tətbiqi ilə bağlı qərarların verilməsində, bank uçot sistemlərinin rəqəmsal transformasiyaya hazırlanmasında və maliyyə institutlarının strateji planlaşdırmasında praktik tövsiyələr təqdim etməklə, ölkənin rəqəmsal maliyyə ekosisteminin formalaşdırılmasına dəstək verməsidir.

Tədqiqatın nəticələri - rəqəmsal manatın tətbiqinin Azərbaycan üçün həm texnoloji, həm institusional, həm də iqtisadi baxımdan zəruri olduğu müəyyən edilmiş, bu prosesin bank uçot sistemlərində ciddi transformasiya ehtiyacı yaratdığı və Mərkəzi Bank ilə kommersiya bankları arasında əməkdaşlığın uğurlu tətbiqi üçün həlledici rol oynadığı nəticəsinə gəlinmişdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – Azərbaycan kontekstində rəqəmsal manatın tətbiqi və onun uçot sistemlərinə təsiri ilk dəfə sistemli şəkildə təhlil olunmuş, beynəlxalq təcrübə ilə müqayisəli yanaşma əsasında milli maliyyə infrastrukturunu üçün uyğun model və risklərin idarə olunması mexanizmləri elmi əsaslarla irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: rəqəmsal manat, CBDC, uçot sistemi, mərkəzi bank, bank sektoru, rəqəmsal transformasiya.

G İ R İ Ş

Rəqəmsal dövrdə insanlar mobil cihazlarla daha sıx təmasda olduqca və elektron kommunikasiya vasitəsilə həyata keçirilən əməliyyatlar real iqtisadi fəaliyyəti getdikcə daha çox əhatə etdikcə, mərkəzi banklar zamanın tələblərinə uyğunlaşmaq məcburiyyətində qalırlar. Onlar iqtisadi aktivliyin daha təhlükəsiz və rahat şəkildə davam etməsi üçün yeni yanaşmalar tətbiq edir, valyuta sistemlərini modernləşdirməyə çalışırlar. Bu istiqamətdə ən son trendlərdən biri mərkəzi bank rəqəmsal valyutalarının (CBDC – Central Bank Digital Currency) dövryyəyə buraxılmasıdır. Beynəlxalq miqyasda CBDC-lərə maraq sürətlə artmaqdadır. Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının (BIS) 2021-ci ildə keçirdiyi sorğunun nəticələrinə görə, mərkəzi bankların 86%-i

AUDİT 2025, 4 (50), səh. 23-33.
AUDIT 2025, 4 (50), pp. 23-33.
АУДИТ 2025, 4 (50), стр. 23-33.

CBDC potensialını aktiv şəkildə araşdırır, 60%-i texnologiyayı test edir və 14%-i artıq pilot layihələr həyata keçirir [1]. 2024-cü ilin əvvəlinə olan mənzərəyə əsasən, dünya əhalisinin böyük qismini və global ÜDM-in əsas hissəsini təşkil edən 130-dan çox ölkə rəqəmsal valyutaların tətbiqi ilə məşğuldur, onlardan azı 3-ü artıq rəqəmsal valyutanı rəsmi istifadəyə buraxıb, 36 ölkə isə pilot proqramları icra edir. Artıq bəzi ölkələr ilk rəqəmsal valyutalarını dövriyyəyə buraxıblar, çox sayda ölkə isə sınaq mərhələsindədir. Bir çox mərkəzi bank CBDC-ləri böyük texnoloji şirkətlərin ödəniş sistemlərinə daxil olması fonunda rəqabəti və açıq bazarları qoruyacaq ictimai infrastruktur kimi görür [4]. Bu global dinamika Azərbaycan üçün də rəqəmsal manat layihəsinin aktuallığını göstərir.

CBDC-yə marağın artmasının bir neçə əsas səbəbi vardır. Onlardan biri bank sektorundan kənar ödəniş platformalarının sürətlə populyarlaşmasıdır. PayPal, Apple Pay (Qərbdə), Alipay və WeChat Pay (Çində) kimi özəl qeyri-bank ödəniş platformaları vasitəsilə edilən köçürmələrə nəzarət ənənəvi bank sistemindən daha çətinləşir, bu isə vəsaitlərin və məlumatların ölkədən kənara sızması və korrupsiya sxemlərinin yaranması riskini artırır [1]. Eyni zamanda, belə platformaların fəaliyyətini milli yurisdiksiyada tənzimləmək çətin olduğundan, onlar gözlənilmədən ölkə üzrə xidmətlərini dayandıra bilərlər (məsələn, 2022-ci ilin fevral-mart aylarında Rusiyada bu cür hallar yaşanmışdır) ki, bu da istifadəçilər üçün ciddi narahatlıq yaradır. Bundan əlavə, qeyri-bank ödəniş provayderləri yüksək komissiya haqları tətbiq edir ki, bu da ödənişlərin maya dəyərini yüksəldir. Belə risklər fonunda milli rəqəmsal valyutaların tətbiqi yəni ölkələrin öz suveren rəqəmsal ödəniş vasitələrini yaratması aktuallaşır.

COVID-19 pandemiyası rəqəmsal ödəniş texnologiyalarına keçidi daha da sürətləndirdi. Pandemiya dövründə onlayn və təməssiz ödənişlərin nə qədər rahat və zəruri olduğu bir daha təsdiqləndi. Ümumiyyətlə, qloballaşma şəraitində texnoloji trendlər sürətlə yayılır bir ölkədə CBDC-nin tətbiqinə maraq yarandıqda bu, qonşu ölkələrə də təsir göstərir. Heç bir ölkə texnoloji və iqtisadi cəhətdən geridə qalmaq istəmir, çünki digərlərinin təhlükəsiz rəqəmsal valyuta sistemlərinə keçidi fonunda geridə qalmaq həmin ölkədə ticarət dövriyyəsinin azalmasına və qeyri-rəsmi iqtisadi əməliyyatların artmasına səbəb ola bilər [1].

Azərbaycanda da Mərkəzi Bank rəqəmsal valyuta mövzusunda fəaliyyətə başlamışdır. 2020-ci ildə Azərbaycan Mərkəzi Bankı (AMB) rəqəmsal manat layihəsinin öyrənilməsi üzrə tədqiqata start vermiş, 2021-ci ilin aprelində rəqəmsal manatın işləmə prinsiplərini ehtiva edən konseptual format hazırlanmışdır. Lakin praktiki tətbiqə keçməzdən əvvəl rəqəmsal manatın funksiyalarına, üstünlüklərinə, mümkün çatışmazlıqlarına, tətbiqinin məqsədəuyğunluğuna və formatına dair çoxşaxəli təhlil aparılması vacib sayılır. Aşağıdakı bölmələrdə rəqəmsal manatın ölkədə tətbiqi zərurəti və gözlənilən faydaları, bank uçot sistemlərinin bu kontekstdə transformasiya tələbləri, kommersiya bankları üçün potensial imkanlar və risklər, eləcə də digər ölkələrin analoji təcrübələri araşdırılacaqdır.

Rəqəmsal manatın tətbiq zəruriyyəti, məqsəd və faydaları

Rəqəmsal manat – Azərbaycan milli valyutasının rəqəmsal forması olub, nağd və nağdsız manatla bərabər dəyərə malik əlavə pul vahidi kimi nəzərdə tutulur. Bu valyutanın emissiyası birbaşa Azərbaycan Mərkəzi Bankı tərəfindən həyata keçiriləcək və rəqəmsal manat müştərilərin rəqəmsal cüzdanlarında unikal kodlu tokenlər şəklində saxlanılacaqdır. AMB-nin rəsmi açıqlamasına əsasən, rəqəmsal manat kriptovalyuta deyil, dövlət təminatı olan fiat puldur; yəni 1 rəqəmsal manat = 1 nağd manat = 1 qeyri-nağd manat pariteti təmin ediləcəkdir. Rəqəmsal manat mövcud nağd və nağdsız formaları əvəz etməyəcək, əksinə onları tamamlayacaqdır. Bu valyuta

AUDİT 2025, 4 (50), səh. 23-33.
AUDIT 2025, 4 (50), pp. 23-33.
АУДИТ 2025, 4 (50), стр. 23-33.

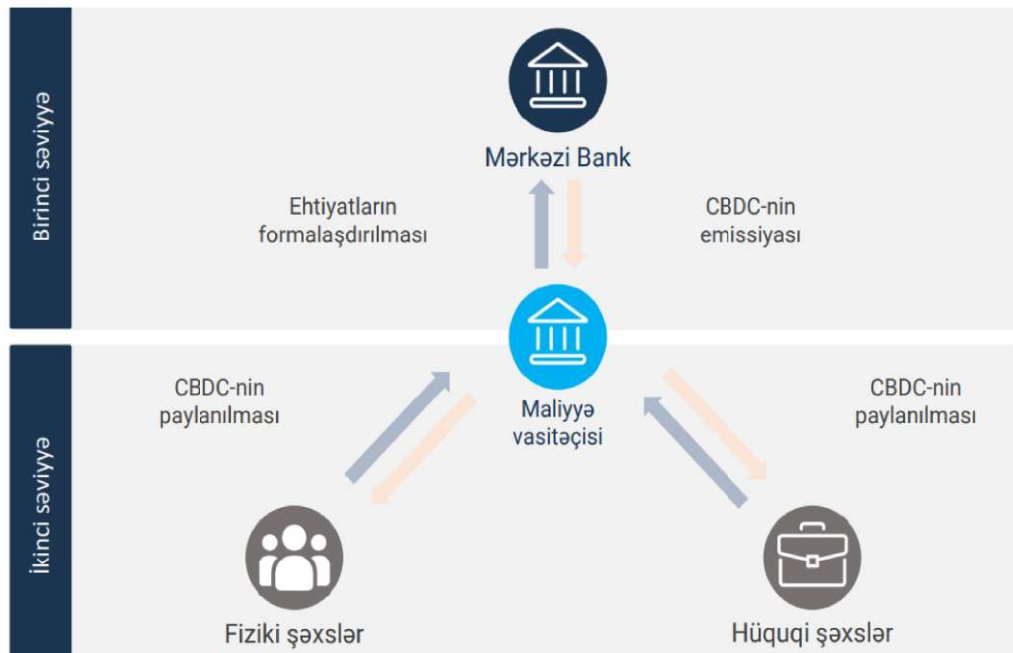
həm ənənəvi nağd pulun, həm də elektron qeyri-nağd pulun xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir: yalnız elektron formada mövcud olacaq, lakin hər vahidə məxsus unikal kod təyin ediləcək və hətta internet bağlantısı olmadan (oflayn) ödənişlərin həyata keçirilməsi mümkün olacaq. Bundan əlavə, rəqəmsal manat hesablarına görə faiz gəliri hesablanmayacaq, yəni rəqəmsal manata sahib olanlar üçün bu vəsaitlər əlavə faiz qazancı gətirməyəcəkdir. Mərkəzi bankların yeni bir ödəniş aləti kimi çıxış edəcək CBDC-lər aşağıdakı şəkildə görünüşünə, çıxış imkanlarına və istifadə formasına görə digər alətlərlə müqayisə edilir.

			
	CBDC	Nağd pul	Bank hesabı
Görünüşü	Rəqəmsal	Fiziki	Rəqəmsal
Çıxış imkanı	Hər yerdə	Hər yerdə	Banklarda
İstifadəsi	P2P, P2B, B2B, istənilən məbləğdə	P2P, P2B, məhdud məbləğdə	Banklararası, iri həcmdə

Mənbə: <https://edu.e-cbar.az/>

Şəkil 1. CBDC-nin digər alətlərlə fərqli cəhətləri

Rəqəmsal manatın dövriyyəyə buraxılması iki səviyyəli model üzrə planlaşdırılır.

Mənbə: <https://edu.e-cbar.az/>

Şəkil 2. İki səviyyəli CBDC modeli

AUDİT 2025, 4 (50), səh. 23-33.
AUDIT 2025, 4 (50), pp. 23-33.
АУДИТ 2025, 4 (50), стр. 23-33.

Birinci səviyyədə Mərkəzi Bank rəqəmsal manatı emissiya edəcək, platformanın infrastrukturunu idarə edəcək və ümumi uçota nəzarət edəcək. İkinci səviyyədə isə kommersiya bankları rəqəmsal manatı son istifadəçilərə çatdıracaq, yəni müştərilərə rəqəmsal cüzdan xidmətləri göstərərək texniki dəstəyi təmin edəcəklər. İstifadəçilər AMB-nin rəqəmsal manat platformasında öz adına açılan onlayn rəqəmsal cüzdana malik olacaqlar. Oflayn ödənişlər üçün isə istifadəçinin mobil cihazında ikinci – yerli rəqəmsal cüzdan yerləşəcəkdir. İstifadəçi istənilən kommersiya bankı vasitəsilə öz rəqəmsal cüzdanına çıxış əldə edə biləcək, yəni bütün bankların mobil tətbiqləri ilə rəqəmsal manat əməliyyatları aparmaq mümkün olacaq. Bu iki səviyyəli arxitektura rəqəmsal manatın dövriyyəsinin həm mərkəzdən idarəolunan, həm də rəqabətli bank mühiti vasitəsilə geniş yayılmasına xidmət edəcək.

Azərbaycan üçün rəqəmsal manatın tətbiqinin zəruriliyini şərtləndirən bir sıra amillər var. İlk növbədə, monetar suverenliyin qorunması və milli pul-kredit siyasətinin effektivliyinin təmin edilməsi gələcək dövrdə də önəmlidir. Nağd puldan istifadə azaldıqca və rəqəmsal ödənişlər üstünlük qazandıqca, mərkəzi bankın iqtisadiyyatda pul təklifinə nəzarət rolu yeni şəraitdə də davam etməlidir. Rəqəmsal manat, dövriyyədə nağd pul payının azalması fonunda Mərkəzi Banka emissiya üzərində tam nəzarəti qorumağa imkan verəcək və eyni zamanda, bank sistemindən kənarda yaranan rəqəmsal aktivlərin (məsələn, kriptovalyutalar, stabilkoinlər və s.) yayılmasının qarşısını almağa yardımçı olacaqdır.

Ümumilikdə, rəqəmsal manatın gözlənilən üstünlükləri həm istehlakçılar (əhali və biznes subyektləri), həm də dövlət (makroiqtisadi səviyyə) üçün əhəmiyyət daşıyır. Bu üstün cəhətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. İstehlakçılar və biznes üçün: İstənilən bank vasitəsilə rəqəmsal cüzdana çıxış imkanı (yəni vətəndaşlar öz rəqəmsal pul vahidlərini istədikləri bankın tətbiqi üzərindən idarə edə biləcəklər). Bu, bank xidmətləri üzrə seçim imkanlarını artıraraq müştərilərin daha rahat servis əldə etməsinə şərait yaradır.

2. Ödəniş əməliyyatlarının xərclərinin azalması – rəqəmsal manat vasitəsilə tranzaksiya tariflərinin mövcud Sürətli Ödəniş Sistemi (FPS) çərçivəsindəki komissiya səviyyəsində və ya ondan da aşağı olması planlaşdırılır. Beləliklə, ödənişlər daha ucuz başa gələcək, bu da həm bizneslər, həm də vətəndaşlar üçün qənaət deməkdir.

3. Unikal kodlaşdırma və mərkəzləşdirilmiş uçot sayəsində təhlükəsizlik və şəffaflıq səviyyəsinin yüksəlməsi. Rəqəmsal manatla edilən hər bir ödəniş iz qoyacağından, oğurluq və ya dələduzluq yolu ilə vəsaitlərin mənimsənilməsi çətinləşəcək; hətta belə hallar baş verdikdə, unikal identifikatorlar sayəsində oğurlanmış vəsaitləri izləyib bərpa etmək mümkün olacaq. Bu da həm istehlakçılar üçün etibarlılıq, həm də dövlət üçün nəzarət imkanı deməkdir.

4. Rəqabətin artması nəticəsində bank xidmətlərinin keyfiyyətinin və çeşidinin yaxşılaşması. Rəqəmsal manat bütün banklar üçün bərabər yeni imkan meydanı yaradacağı üçün banklar müştəriləri cəlb etmək məqsədilə daha innovativ rəqəmsal xidmətlər təklif etməyə çalışacaqlar; nəticədə vətəndaşlara təqdim olunan bank məhsullarının keyfiyyəti yüksələcək.

5. İnternet bağlantısı olmadan da ödəniş aparmaq imkanı. Rəqəmsal manat oflayn rejimdə, yəni heç bir şəbəkə bağlantısı olmadan cihazlar arasında tranzaksiyalara imkan verəcəkdir. Bu xüsusiyyət xüsusilə ucqar ərazilərdə və ya müvəqqəti əlaqə problemləri zamanı fasiləsiz ödəniş aparmaq baxımından faydalıdır.

6. “Ağıllı müqavilələr”in tətbiqi: Rəqəmsal manat infrastrukturunda proqramlaşdırıla bilən pul konsepsiyasını reallaşdırmaq mümkün olacaq. Məsələn, müəyyən vəsaitlərin yalnız konkret məqsədlə xərclənməsi (məhdudlaşdırılmış istifadə), ödənişlər üzrə avtomatlaşdırılmış şərtlər

AUDİT 2025, 4 (50), səh. 23-33.
AUDIT 2025, 4 (50), pp. 23-33.
АУДИТ 2025, 4 (50), стр. 23-33.

(məsələn, vaxtı gələndə icra olunan ödənişlər) kimi funksiyalar ağıllı müqavilələr vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bu cür yeniliklər həm biznes proseslərini optimallaşdırar, həm də dövlətin sosial ödənişləri, subsidiyaları daha ünvanlı və şəffaf formada çatdırmasına imkan verir.

7. Dövlət və makroiqtisadi səviyyədə: Büdcə vəsaitlərinin xərclənməsinə nəzarətin güclənməsi, maliyyə cinayətlərinin (çirkli pulların yuyulması, terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi və digər qanunsuz maliyyə fəaliyyəti) qarşısının alınması. Rəqəmsal manatla bütün dövlət ödənişləri tam izləmə biləcəyi üçün ayrılan vəsaitlərin məqsədyönlü istifadə olunmasına nəzarət artacaq, korrupsiya riskləri azalacaqdır.

8. Büdcə ödənişlərinin idarə edilməsində səmərəliliyin yüksəlməsi. Rəqəmsal manat platformasında dövlət xərcləmələri ağıllı müqavilələr vasitəsilə avtomatik həyata keçirilə bilər ki, bu da inzibati yükü və xərcləri azaldar. Məsələn, dövlət satınalmaları və ya sosial ödənişlər rəqəmsal mühitdə şərtləndirilmiş qaydada gerçəkləşərsə, həm sui-istifadə halları azalacaq, həm də proseslər sürətlənəcək.

9. Ölkələrarası ödənişlərin asanlaşdırılması. Rəqəmsal manat beynəlxalq integrasiyaya da töhfə verə bilər – digər ölkələrin rəqəmsal valyuta sistemləri ilə qarşılıqlı əlaqə qurmaqla transsərhəd ödənişləri sürətləndirmək mümkündür. Məsələn, iki ölkənin mərkəzi bank rəqəmsal valyutaları arasında birbaşa əlaqə qurularsa, ənənəvi müxbir bank zəncirini aradan qaldırmaqla ödəniş müddətini saniyələrə endirmək olar.

Beləliklə, rəqəmsal manatın tətbiqi həm mikro (fərdi istifadəçi səviyyəsində), həm də makro (dövlət və iqtisadiyyat səviyyəsində) müsbət təsir potensialına malikdir. Onlar həm topdansa, həm də pərakəndə funksiyalar üçün cəlbedici vasitələr təqdim etməyə, eləcə də mərkəzi bankların iqtisadiyyata nəzarət və müdaxilə imkanlarını artırmağa xidmət edir [3]. Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəqəmsal manat konsepsiyasında da bu faydalar əsas hədəflər kimi qeyd edilir və ölkənin rəqəmsal ödəniş ekosisteminin növbəti inkişaf mərhələsi kimi görülür.

Uçot sistemlərinin rəqəmsal transformasiyası

Rəqəmsal manatın tətbiqi mövcud bank sistemlərinin uçot və hesabat infrastrukturuna yeni tələblər qoyur. Hal-hazırda Azərbaycanın bank sektoru üzrə uçot sistemləri əsasən ənənəvi nağd və nağdsız dövriyyənin qeydiyyatına istiqamətlənib. Banklar mühasibat uçotunda müştəri depozitlərini (vəsaitlərin qeyri-nağd forması) ayrıca izləyir, nağd pulla aparılan əməliyyatları ayrıca hesaba alır və bütün tranzaksiyalar mövcud elektron ödəniş sistemləri (məsələn, banklararası hesablaşma sistemləri) vasitəsilə mərkəzləşdirilmiş qaydada idarə olunur. Azərbaycanda son illərdə ödəniş infrastrukturunun rəqəmsallaşması istiqamətində mühüm addımlar atılıb, lakin rəqəmsal manat tamamilə yeni bir konsepsiya olaraq mövcud sistemlərə integrasiya olunmalıdır. Bu isə həm texnoloji, həm də metodoloji baxımdan transformasiya tələb edir. Rəqəmsal manatın dövriyyəyə buraxılması bankların əməliyyat və uçot sistemlərində ciddi yenilənmə zərurəti yaradır. İlk növbədə, kommersiya bankları AMB-nin yaradacağı rəqəmsal manat platformasına real vaxt rejimində integrasiya olunmalıdırlar – yəni rəqəmsal manatla aparılan istənilən əməliyyat paralel şəkildə həm Mərkəzi Bankın mərkəzi reyestrində, həm də müvafiq bankın daxili uçot sistemində qeyd edilməlidir. Bunun üçün mövcud bank proqram təminatının və məlumat bazalarının yenilənməsi tələb oluna bilər. Mümkündür ki, rəqəmsal manat platformasının qurulmasında paylanmış reyestr texnologiyasından (DLT, məsələn, blokçeyn) istifadə olunsun; bu halda bankların sistemləri həmin şəbəkə ilə uzlaşmaq üçün uyğun qurulmalıdır. Həmçinin, banklar indidən öz texnoloji infrastruktur komponentlərini – o cümlədən aktivlərin saxlanması

AUDİT 2025, 4 (50), səh. 23-33.
AUDIT 2025, 4 (50), pp. 23-33.
АУДИТ 2025, 4 (50), стр. 23-33.

(custody) mexanizmlərini, blokçeyn integrasiyası imkanlarını, kibertəhlükəsizlik sistemlərini və s. rəqəmsal valyutaları dəstəkləyəcək şəkildə uyğunlaşdırmağa başlamalıdırlar. Nüfuzlu beynəlxalq təhlillərdə də vurğulandığı kimi, CBDC-lərin tətbiqi perspektivi bankların mövcud saxlama, hesablama, təhlükəsizlik və digər funksiyalarının təkmilləşdirilməsini tələb edir ki, yeni rəqəmsal mühitdə fasiləsiz xidmət təmin olunsun.

Gündəlik böyük həcmdə rəqəmsal tranzaksiyaların emal edilməsi üçün platforma güclü texniki imkanlara malik olmalıdır. Buna görə bankların məlumat sistemləri sürətli əməliyyat emalını dəstəkləməli, 24/7 rejimində fasiləsiz işləməlidir. Potensial olaraq milyonlarla istifadəçinin eyni zamanda rəqəmsal manatla əməliyyat aparacağını nəzərə alsaq, həm AMB, həm də kommersiya bankları tərəfindən server infrastrukturunun və şəbəkə kanallarının ötürmə qabiliyyəti müvafiq şəkildə genişləndirilməlidir. Burada həmçinin məlumatların standartlaşdırılması məsələsi də önə çıxır: rəqəmsal manatın digər ödəniş sistemləri ilə uyğun işləməsi üçün beynəlxalq məlumat mübadiləsi standartlarının (məsələn, ISO 20022) tətbiqi vacib ola bilər.

Metodoloji baxımdan da yeniliklər zəruridir. Rəqəmsal manat dövriyyəyə girərsə, bankların mühasibat uçotunda bu vəsaitlər necə təsnif olunacaq? Mərkəzi Bankın balansında rəqəmsal manat yeni öhdəlik (kağız pul kimi) kimi tanınacaq, kommersiya banklarının balanslarında isə müştərilərin rəqəmsal manat hesabları hansı maddə altında əks etdiriləcək – bunlar öncədən müəyyənləşdirilməlidir. Ehtimal ki, rəqəmsal manat bankların balansında nağd pul ekvivalentində (mərkəzi bankda ehtiyat hesabın xüsusi növü kimi) qeyd ediləcək. Bütün bunlar yeni uçot siyasətlərinin və qaydalarının hazırlanmasını tələb edir. Məsələn, kommersiya bankları üçün rəqəmsal manatla bağlı ehtiyat normativləri, likvidlik əmsalları yenidən dəyərləndirilməli ola bilər ki, rəqəmsal valyutanın yayılması bankların maliyyə dayanıqlığına mənfi təsir göstərməsin. Bundan əlavə, hesabatlıq sistemində rəqəmsal manat əməliyyatları haqqında ayrıca məlumat bölmələrinin (məsələn, Mərkəzi Banka dövrü təqdim olunan statistik hesabatlarda) yer alması gözləniləndir. Rəqəmsal tranzaksiyaların təhlükəsizliyi uçot sistemlərinin rəqəmsal transformasiyasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. CBDC platformalarında rast gəlinə biləcək kibertəhlükəsizlik riskləri (məsələn, hesabların oğurlanması, identifikasiya sistemlərində boşluqlar, eyni vəsaitin iki dəfə xərclənməsi problemi və s.) artıq beynəlxalq təcrübədə diqqət mərkəzindədir. Bu risklərdən qorunmaq üçün bankların IT sistemləri gücləndirilməli, müasir şifrələmə və autentifikasiya texnologiyaları tətbiq olunmalıdır. Hər bir rəqəmsal manat vahidinin unikal identifikatorla izlənməsi həm şəffaflıq, həm də təhlükəsizlik üçün vacibdir; bu səbəbdən blokçeyn texnologiyasının istifadəsi əməliyyatların dəyişdirilə bilməyən uçotunu aparmağa imkan verə bilər. İstifadəçi məlumatlarının məxfiliyi də qorunmalıdır. Rəqəmsal cüzdan sahiblərinin şəxsi məlumatları və tranzaksiya tarixçələri yalnız icazə verilən çərçivədə paylaşılmalı, qanunsuz müdaxilələrdən tam mühafizə olunmalıdır.

Nəticə etibarilə, rəqəmsal manatın uğurlu tətbiqi üçün bank sisteminin həm texnoloji, həm də inzibati-uçot baxımından rəqəmsal transformasiyası labüddür. Bu transformasiya banklarda mövcud biznes proseslərinin avtomatlaşdırılmasını dərinləşdirəcək, məlumat bazalarının real vaxt rejimində əlaqələndirilməsini təmin edəcək və ümumən ölkənin maliyyə infrastrukturunu yeni nəsil rəqəmsal iqtisadiyyata integrasiya olunacaqdır. Azərbaycanın 2021-2023-cü illər Rəqəmsal Ödəniş Strategiyasında da rəqəmsal manat üzrə konseptual yanaşmanın müəyyən edilməsi ayrıca tədbir kimi qeyd edilmiş və müvafiq araşdırmalar aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu da göstərir ki, uçot sistemlərinin yenilənməsi istiqamətində hazırlıq işləri artıq strateji planlara daxil edilib.

AUDİT 2025, 4 (50), səh. 23-33.

AUDIT 2025, 4 (50), pp. 23-33.

АУДИТ 2025, 4 (50), стр. 23-33.

Banklar üçün yeni imkanlar və risklər

Rəqəmsal manatın tətbiqi kommersiya bankları üçün həm yeni fərsətlər, həm də ciddi çağırışlar deməkdir. İki səviyyəli modelin seçilməsi ondan xəbər verir ki, banklar rəqəmsal manat ekosistemində vasitəçi rolunu oynamaqda davam edəcəklər. Bu, banklar üçün bir tərəfdən itirilmiş bəzi funksiyaları (məsələn, nağd pulun emissiyası kimi) rəqəmsal müstəvidə əvəzləmək, digər tərəfdən isə tamamilə yeni xidmət sahələri qurmaq imkanı yaradır. İlk növbədə, banklar rəqəmsal manatın müştərilərə çatdırılması prosesindən faydalana bilirlər. Yəni hər bir kommersiya bankı öz müştərilərinə rəqəmsal cüzdan açmaq, onları rəqəmsal manat platformasına qoşmaq, rəqəmsal vəsaitlərin nağd və ya nağdsız formalarla mübadiləsini (məsələn, rəqəmsal manatı nağd pula çevirmək və ya əksinə) həyata keçirmək kimi xidmətlər göstərəcək. Nəticədə, rəqəmsal manat banklar üçün yeni komissiyon gəlir mənbələri də yarada bilər – əgər AMB bu xidmətlərə görə müəyyən xidmət haqqı təyin etməyə icazə versə, banklar rəqəmsal manat infrastrukturunun texniki dəstəyindən və nağdlaşdırma əməliyyatlarından gəlir əldə edə bilirlər. Doğrudur, rəqəmsal manat tranzaksiyalarının böyük qisminin sürətli və aşağı komissiyalı olması nəzərdə tutulur, lakin banklar bu platforma üzərində əlavə dəyərli xidmətlər (məsələn, rəqəmsal pulun avtomatlaşdırılmış investisiya alətlərinə yönəldilməsi, rəqəmsal valyuta ilə beynəlxalq ödənişlərin təşkili və s.) göstərməklə rəqəbat üstünlüyü qazana bilirlər. Digər bir imkan rəqəmsal manatla bağlı innovativ məhsulların inkişafıdır. Banklar ağıllı müqavilələr əsasında yeni maliyyə xidmətləri dizayn edə bilirlər. Məsələn, valideynlər üçün “şərtlə cib xərci” məhsulu hazırlamaq olar ki, burada valideynin uşaq üçün ayırdığı rəqəmsal vəsait yalnız müəyyən məhsulların alınmasına xərclənsin – bu, smart kontrakt vasitəsilə icra olunur (analoji yanaşma dövlətin məqsədli büdcə ödənişlərində də tətbiq oluna bilər). Banklar belə xidmətləri tətbiq etməklə rəqəmsal manat ekosistemində aktiv rol oynaya və müştərilər üçün yeni dəyər yaradaraq öz rəqəbat mövqelərini gücləndirə bilirlər. Bununla yanaşı, rəqəmsal manatın tətbiqi əldə olunan faydalarla bərabər, bank sektoru üçün bir sıra risklər də yaradır:

– Depozitlərin azalması və likvidlik riski: Rəqəmsal manatın geniş tətbiqi vətəndaşların və şirkətlərin bir qisminin vəsaitini kommersiya banklarındakı hesablarından çıxararaq birbaşa Mərkəzi Bankın rəqəmsal cüzdanlarında saxlamasına səbəb ola bilər. Bu halda bankların depozit bazası kiçiləcək və nəticədə kredit resursları azalacaq, likvidlik problemi yaranacaqdır. Xüsusilə, maliyyə narahatlığı dövründə əhali banklardakı pullarını “risksiz” hesab edilən mərkəzi bank puluna (rəqəmsal manata) çevirmək istəsə, banklardan kütləvi vəsait axını baş verə bilər. Bu ssenari bankların borclanma qabiliyyətini zəiflədib iqtisadiyyata kredit verilişini çətinləşdirə bilər. Likvidlik itkisinin qarşısını almaq üçün kommersiya bankları depozit faiz dərəcələrini artırmağa məcbur qala bilər ki, bu da onlara əlavə xərc yükü gətirər.

– Gəlir və komissiya itkiləri riski: Rəqəmsal manat ödəniş platformasının istifadəsi genişlənsə, kommersiya banklarının ənənəvi ödəniş xidmətlərindən qazandıqları gəlirlər azala bilər. Hazırda banklar plastik kart əməliyyatları, köçürmələr və digər ödəniş xidmətlərinə görə komissiya haqqı əldə edirlər. Rəqəmsal manat isə ödəniş sistemini qismən “kaniballaşdırır” (yəni mövcud ödəniş vasitələrinin bazar payını ələ keçirir) bilər. Məsələn, insanlar bir-birinə pul göndərmək üçün bankların pul köçürmə xidmətindənə rəqəmsal manat cüzdanını istifadə etsələr, ənənəvi pul köçürmələrindən gələn gəlir banklar üçün itiriləcək. Üstəlik, rəqəmsal manatla alış-veriş zamanı kart şəbəkələrinə ehtiyac qalmazsa, banklar interchange (kart dövrüyəsindən) gəlirlərini də itirə bilirlər. Nəticə etibarilə, rəqəmsal manat mövcud ödəniş sistemlərinin qiymət və gəlir strukturuna təzyiq göstərəcəkdir.

AUDİT 2025, 4 (50), səh. 23-33.
AUDIT 2025, 4 (50), pp. 23-33.
АУДИТ 2025, 4 (50), стр. 23-33.

– Məxfilik və nəzarət ilə bağlı narahatlıqlar: Rəqəmsal manatın tətbiqi cəmiyyətdə bəzi qruplar tərəfindən dövlət nəzarətinin artması kimi qarşılanıla bilər. Yəni bütün ödənişlərin rəqəmsal izlə aparılması və Mərkəzi Bank reyestrində qeyd olunması vətəndaş məxfiliyinə risk kimi dəyərləndirilə bilər. Bu aspekt ictimai etimad üçün önəmlidir – insanların bir qismi dövlətin bütün xərclərini izləməsi fikrindən narahat ola bilər.

– Texnoloji və operativ risklər: Yeni rəqəmsal infrastrukturaların tətbiqi ilk dövrdə gözlənilməz texniki nasazlıqlar və ya fasilələrlə müşayiət oluna bilər. Pilot layihələr zamanı sistemlərin dayanıqlılığı sınaqdan keçirilsə də, real genişmiqyaslı istifadədə ortaya çıxan texniki problemlər banklar və müştərilər üçün çətinliklər yaradacaq.

Mənbə: <https://edu.e-cbar.az/>

Şəkil 3. CBDC-də ehtimal olunan risklər

Yuxarıda sadalanan risklərin reallaşmaması və ya təsirinin minimuma endirilməsi üçün müvafiq qərarları alınmalıdır. Azərbaycan Mərkəzi Bankı potensial riskləri nəzərə alaraq ehtiyatlı yanaşma sərgiləyir.

Beynəlxalq təcrübə. Dünyada bir çox ölkə son illərdə rəqəmsal valyuta (CBDC) layihələrini ya pilot sınaq mərhələsinə gətirib, ya da artıq rəsmi şəkildə istifadəyə verib. 20 oktyabr 2020-ci ildə Baham Millətlər Birliyi (Baham adaları) ölkə miqyasında rəqəmsal mərkəzi bank valyutasını (CBDC) tətbiq edən ilk ölkə oldu [2]. İlk pilot sınaqları uğurla başa vuran ölkələrdən bəziləri Uruqvay, Ukrayna və Ekvadordur – bu üç ölkə pərakəndə rəqəmsal valyuta üzrə testlərini tamamlamışlar. Hazırda isə ən azı altı ölkədə (o cümlədən Baham adaları, Kamboca, Çin, Şərqi Karib valyuta ittifaqı, Cənubi Koreya və İsveç) pərakəndə CBDC pilot layihələri həyata keçirilir. Bunların bəzisi artıq pilotdan çıxıb real istifadəyə keçirilməkdədir. Məsələn, Baham adaları 2020-ci ildə dünyanın ilk rəqəmsal milli valyutası olan “Sand Dollar” layihəsini rəsmən işə salmışdır, Nigeriya isə 2021-ci ildə “eNaira” adlı rəqəmsal valyutayı dövrüyyəyə buraxmışdı.

Y E K U N

Araşdırmalar göstərir ki, rəqəmsal manatın tətbiqi Azərbaycanda bank-maliyyə sisteminin modernləşdirilməsi istiqamətində mühüm dönüş nöqtəsi ola bilər. Bu təşəbbüs düzgün həyata keçirildiyi təqdirdə ödəniş ekosistemində təhlükəsizlik, şəffaflıq və səmərəlilik səviyyəsini yüksəldə, nağdsızlaşmanı sürətləndirərək iqtisadi fəaliyyətin rəqəmsal izlilik bazasını genişləndirə bilər. Rəqəmsal manat vasitəsilə dövlət pul dövriyyəsinə daha güclü nəzarət əldə edəcək,

AUDİT 2025, 4 (50), səh. 23-33.
AUDIT 2025, 4 (50), pp. 23-33.
АУДИТ 2025, 4 (50), стр. 23-33.

iqtisadiyyatda kölgə dövriyyəsinin azalmasına və qanunsuz pul axınlarının qarşısının alınmasına nail olunacaq. Eyni zamanda, rəqəmsal manat innovativ maliyyə texnologiyalarının (FinTech) inkişafını təşviq edərək, ölkədə maliyyə inklüzivliyini artırmaq potensialına malikdir – xüsusilə bank xidmətlərinə çıxışı məhdud olan əhali qrupları üçün yeni imkanlar yaranacaq. Lakin rəqəmsal valyutanın üstünlüklərindən tam faydalanmaq üçün risklər zamanında və doğru şəkildə idarə olunmalıdır. Aparılan təhlillərdən belə nəticə çıxır ki, rəqəmsal manatın tətbiqi ənənəvi bank modeli üzərində müəyyən təzyiq yaratsa da, doğru tənzimləmə və əməkdaşlıq mühiti şəraitində bu transformasiya hamı üçün qazancılı ola bilər. Əsas şərtlərdən biri güclü hüquqi və tənzimləyici bazanın formalaşdırılmasıdır: rəqəmsal manatın hüquqi statusu, ödəniş vasitəsi kimi qüvvəsi, Mərkəzi Bankın və digər iştirakçıların səlahiyyətləri dəqiq müəyyən edilməlidir. Bununla yanaşı, texnoloji infrastruktur tam hazır olmalıdır yəni həm Mərkəzi Bank, həm də kommersiya bankları yüksək yüklənmələrə dayanıqlı, kiberhücumlara qarşı qorunan sistemlər qurmalıdır. İctimaiyyət arasında rəqəmsal manata etimadın formalaşdırılması da vacibdir; bunun üçün şəffaf kommunikasiya, maarifləndirmə və pilot mərhələdə müsbət istifadəçi təcrübəsi təmin etmək önəmlidir.

Nəticə etibarilə, rəqəmsal manatın tətbiqi qlobal rəqəmsal maliyyə trendinə qoşulmaq baxımından strateji bir addımdır. Azərbaycan bu prosesdə ehtiyatlı, mərhələli və öyrənməyə açıq yanaşma nümayiş etdirməlidir. Qarşıdakı illərdə həyata keçiriləcək pilot sınaqlar, normativ-hüquqi islahatlar və texnoloji investisiyalar əsasında rəqəmsal manatın tammiqyaslı tətbiq strategiyası formalaşdırılmalıdır. Bu strategiyada maliyyə sabitliyinin qorunması, istehlakçı hüquqlarının təminatı və innovasiya ilə təhlükəsizlik arasında balans əsas götürülməlidir. Belə olduğu təqdirdə, rəqəmsal manat Azərbaycanın rəqəmsal iqtisadiyyata inteqrasiyasını sürətləndirən, bank sisteminin rəqabət qabiliyyətini artıran və ümumən ölkənin maliyyə suverenliyini möhkəmləndirən bir uğur hekayəsinə çevrilə bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Вдовина Е. С., Куликова М. А. Цифровизация банковского сектора в современных условиях, 2022.
2. Kilian Wenker - Retail Central Bank Digital Currencies (CBDC), Disintermediation and Financial Privacy: The Case of the Bahamian Sand Dollar, 2022.
3. Lambis Dionysopoulos, Miriam Marra, Andrew Urquhart - Central bank digital currencies: A critical review, 2024.
4. Raphael Auer, Jon Frost, Leonardo Gambacorta, Cyril Monnet, Tara Rice and Hyun Song Shin - Central bank digital currencies: motives, economic implications and the research frontier, 2021.
5. Məmmədov S.M. Rəqəmsal maliyyə. Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Bakı-Gəncə, 2022, 805 s.
6. Məmmədov S.M. Rəqəmsal keçid və elmi texnoloji inkişafın sürətləndirilməsi zəruriliyi. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, 2021, 407 s.
7. Tağıyev X.R, Rüstəmov T.H. Rəqəmsal ödənişlər və elektron bankçılıq xidmətləri, Azərbaycan Texniki universiteti, Bakı, 2020, 406 s.
8. <https://cdu.c-bar.az/>

*Kenan Nusret Atayev,
Ph.D. Student,
Baku Business University,
Email: atayevkenan29@gmail.com
© K.N. Atayev, 2025*

NEW APPROACHES TO THE IMPLEMENTATION OF THE DIGITAL MANAT AND THE TRANSFORMATION OF ACCOUNTING SYSTEMS IN THE BANKING SECTOR OF AZERBAIJAN

A B S T R A C T

The purpose of the research - to assess the necessity of implementing the digital manat in the banking system of Azerbaijan and to analyse its impact on the transformation of accounting systems, while evaluating the prospects for digital development of the national financial infrastructure in the context of international experience.

The methodology of the research - the research is based on the analysis of existing academic literature, a comparative evaluation of international experiences, and the examination of conceptual documents published by the Central Bank of Azerbaijan regarding the digital manat project.

The practical importance of the research - the study provides practical recommendations to support the decision-making process for implementing the digital manat, preparing accounting systems in the banking sector for digital transformation, and guiding strategic planning within financial institutions, thereby contributing to the formation of a national digital financial ecosystem.

The results of the research - the research concludes that the introduction of the digital manat is essential for Azerbaijan from technological, institutional, and economic perspectives, and identifies a significant need for transformation within accounting systems, highlighting the crucial role of cooperation between the Central Bank and commercial banks for the successful implementation of the initiative.

The originality and scientific novelty of the research - this study is the first to systematically analyse the implementation of a digital national currency in the context of Azerbaijan and its impact on accounting systems, proposing scientifically grounded models and risk management mechanisms by comparing international practices with local infrastructure realities.

Keywords: digital manat, CBDC, accounting system, Central Bank, banking sector, digital transformation.

*Атаев Кенан Нусрет оглы,
докторант,
Бакинский Университет Бизнеса,
Email: ataevkenan29@gmail.com
© Атаев К.Н., 2025.*

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ВНЕДРЕНИЮ ЦИФРОВОГО МАНАТА И ТРАНСФОРМАЦИИ УЧЕТНЫХ СИСТЕМ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - оценить необходимость внедрения цифрового маната в банковской системе Азербайджана и проанализировать его влияние на трансформацию учетных систем, а также определить перспективы цифрового развития национальной финансовой инфраструктуры на фоне международного опыта.

Методология исследования - исследование проведено на основе анализа существующей научной литературы, сравнительного анализа международного опыта и изучения концептуальных документов Центрального банка Азербайджана, касающихся проекта цифрового маната.

Практическая значимость исследования - представленные в исследовании практические рекомендации могут быть использованы при принятии решений по внедрению цифрового маната, подготовке учетных систем банков к цифровой трансформации и стратегическом планировании финансовых институтов, что в целом способствует формированию цифровой финансовой экосистемы страны.

Результаты исследования - установлено, что внедрение цифрового маната является необходимым для Азербайджана как с технологической, так и с институциональной и экономической точек зрения; при этом процесс требует значительной трансформации учетных систем банков и подчеркивает решающую роль сотрудничества между Центральным банком и коммерческими банками для успешной реализации инициативы.

Оригинальность и научная новизна исследования – впервые в азербайджанском контексте проведен системный анализ внедрения цифровой национальной валюты и ее влияния на учетные системы; на основе сравнительного анализа международного опыта предложены научно обоснованные модели и механизмы управления рисками, соответствующие особенностям национальной финансовой инфраструктуры.

Ключевые слова: цифровой манат, ЦВЦБ (CBDC), учетная система, Центральный банк, банковский сектор, цифровая трансформация.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
09.06.2025
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir:
05.09.2025
Çapa qəbul olunmuşdur: 28.10.2025*

*Дата поступления статьи в
редакцию: 09.06.2025
Отправлено на повторную
обработку: 05.09.2025
Принято к печати: 28.10.2025*

*The date of the admission of the article
to the editorial office: 09.06.2025
Send for reprocessing: 05.09.2025
Accepted for publication: 28.10.2025*